

जिल्हा खनिज प्रतिष्ठान अंतर्गत राबविण्यात
येत असलेल्या प्रधानमंत्री खनिज क्षेत्र
कल्याण योजनेच्या अंमलबजावणीच्या
अनुषंगाने सुधारीत मार्गदर्शक सूचना...

महाराष्ट्र शासन
उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग
शासन निर्णय क्र. डीएमएफ-०१२४/प्र.क्र.१०/उ-९
मंत्रालय, मुंबई-४०० ०३२
दिनांक:- ११ ऑक्टोबर २०२४

वाचा: १. केंद्रीय खाण मंत्रालय यांचे आदेश क्र.१६/७/२०१५-एम.व्ही.आय., दि.१६.०९.२०१५
२. शासन निर्णय क्र. एमडीएफ-०६१५/प्र.क्र.३४/उ-९, दि.०१.०६.२०१६
३. शासन निर्णय क्र. डीएमएफ-०६२१/प्र.क्र.५७/उ-९, दि.२१.११.२०२२
४. केंद्रीय खाण मंत्रालय यांचे आदेश क्र.१/६/२०२०-एम.आय.व्ही, दि.१५.०१.२०२४

प्रस्तावना :-

खाण व खनिजे (विकसन व विनियमन) अधिनियम १९५७ च्या कलम ९ (ब) उपकलम १ च्या तरतूदीनुसार राज्य शासनद्वारे खाण बाधीत क्षेत्र व व्यक्तींच्या विकासाकरीता प्रत्येक जिल्ह्याकरीता (बृहन्मुंबई वगळून) शासन अधिसूचना दि.०१.०९.२०१६ अन्वये जिल्हा खनिज विकास प्रतिष्ठानची स्थापना करण्यात आली आहे.

केंद्र शासनाने प्रस्तुत विषयाच्या अनुषंगाने जाणिवपूर्वक निर्णय घेवून देशातील सर्व राज्यामधील प्रत्येक जिल्ह्याच्या ठिकाणी जिल्हा खनिज प्रतिष्ठानमार्फत खाण बाधीत क्षेत्र व व्यक्तींच्या विकासाकरीता एकवाक्यता रहावी व अशा कार्यक्रमांमध्ये सामाजिक विकास व मूलभूत गरजा तेथील लोकसंख्या व बाधीत क्षेत्राच्या स्थानिक गरजा लक्षात घेवून प्रधानमंत्री खनिज क्षेत्र कल्याण योजना, जिल्हा खनिज विकास प्रतिष्ठान अंतर्गत उपलब्ध निधीमधून राबविण्याबाबत केंद्रशासनाने संदर्भाधीन क्रमांक १ येथील दि.१६.०९.२०१५ च्या पत्रान्वये सर्व राज्यांना निर्देश दिले आहेत. तसेच प्रस्तुत सूचना खाण व खनिजे (विकसन व विनियमन) अधिनियम १९५७ च्या कलम २० (अ) च्या तरतूदीनुसार व राष्ट्रीयहित लक्षात घेवून केंद्रीय खाण मंत्रालय, भारत सरकार यांच्या दि.१५ जानेवारी २०२४ रोजीचे आदेश प्राप्त झाले असून त्यानुसार जिल्हा खनिज प्रतिष्ठान अंतर्गत राबविण्यात येत असलेल्या प्रधानमंत्री खनिज क्षेत्र कल्याण योजनेच्या संदर्भाधीन क्र.३ चा शासन निर्णय अधिक्रमित करून सुधारीत मार्गदर्शक सूचना निर्गमित करण्याची बाब विचाराधीन होती.

शासन निर्णय :-

केंद्रीय खाण मंत्रालय, भारत सरकार यांच्या दि.१५ जानेवारी २०२४ रोजीच्या आदेशास अनुसरून जिल्हा खनिज प्रतिष्ठान अंतर्गत राबविण्यात येत असलेल्या प्रधानमंत्री खनिज क्षेत्र कल्याण योजनेच्या मार्गदर्शक सूचनांमध्ये खालीलप्रमाणे सुधारणा करण्यात येत आहेत.

२. “प्रधानमंत्री खनिज क्षेत्र कल्याण योजना” करीता बाधित क्षेत्र व व्यक्तींच्या निवडीचे निकष:-

२.१ बाधित क्षेत्र :-

अ) प्रत्यक्ष बाधित क्षेत्र :- प्रत्यक्ष बाधित क्षेत्र म्हणजे असे गाव आणि ग्रामपंचायत किंवा नागरी स्थानिक संस्था ज्यामध्ये खनिजाची खाण/ खाणसमूह अस्तित्वात असून तो कार्यान्वीत आहे. सदर खाण क्षेत्र हे शेजारील गाव/ शहर/ तालुका/ जिल्हा किंवा राज्याच्या बाहेर विस्तारलेले असू शकेल.

- १) असे प्रत्यक्ष खाण बाधित क्षेत्र हे एखाद्या खाण किंवा खाणसमूहाच्या परिसरातील तथा राज्य शासनाद्वारे निश्चित केलेल्या त्रिज्येमधील असेल.
- २) अशी गावे/ प्रभाग जेथे खाण अथवा खाणसमूहातील खाणकामांमुळे विस्थापित झालेले कुटुंब जेथे प्रकल्प यंत्रणेने स्थायिक अथवा पुनर्स्थापित केलेली आहे.
- ३) आर्थिक गरजा भागवण्यासाठी मोठ्याप्रमाणात खाणकाम क्षेत्रावर अवलंबून असणारी तसेच त्यांचे प्रकल्प क्षेत्रावर परंपरागत हक्क आहे जसे चराई, गौण वनउपज गोळा करणे अशी कामे ज्या भागातून/ गावांतून केली जाते अशी गावे/ प्रभाग ही प्रत्यक्ष बाधित क्षेत्र समजण्यात येईल.

तथापि, प्रत्यक्ष खाण बाधित क्षेत्र म्हणजे असे क्षेत्र जे खाण व खाण समूहाच्या सीमेपासून १५ कि.मी. त्रिज्येच्या मर्यादेतील क्षेत्र राहिल.

ब) अप्रत्यक्ष बाधित क्षेत्र :- ज्या क्षेत्रातील स्थानिक रहिवासी खाणकामाशी संबंधित असणाऱ्या कृतींमुळे आर्थिक, सामाजिक आणि पर्यावरणीय दुष्परिणामांचा/ समस्यांचा सामना करीत आहेत व या विपरीत परिणामांमध्ये प्रामुख्याने पाणी, जमीन व हवा यांची कमी होणारी गुणवत्ता व प्रदुषण, पाण्याच्या प्रवाहामध्ये कमतरता येणे, भूगर्भीय पाण्याची पातळी खालावणे, खाण कामांमुळे प्रदुषण, खनिजाची वाहतुक आणि खाणकामांमुळे अस्तित्वातील पायाभूत सुविधा आणि स्रोतांवर विपरीत परिणाम होणारे क्षेत्र.

अप्रत्यक्ष बाधित क्षेत्र म्हणजे प्रत्यक्ष बाधित क्षेत्राच्या पलीकडे परंतु, खाण अथवा खाणसमूहाच्या सीमेपासून जास्तीत जास्त २५ कि.मी. त्रिज्येपर्यंतचे क्षेत्र जे खाण क्षेत्रातील जिल्ह्यामधील अथवा नजीकच्या जिल्ह्यामधील क्षेत्र असू शकेल.

क) जिल्हा खनिज प्रतिष्ठान प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्ष खाणबाधित क्षेत्राची यादी तयार करेल व ती वेळोवेळी अद्ययावत करेल.

२.२ बाधित व्यक्ती :-

अ) प्रत्यक्ष बाधित व्यक्तींमध्ये समाविष्ट बाबी / घटक खालीलप्रमाणे :

- १) बाधित कुटुंब :- भूसंपादन, पुनर्वसन व पुनर्स्थापना करताना वाजवी भरपाई मिळण्याचा व पारदर्शकतेचा हक्क अधिनियम, २०१३ च्या कलम ३ (सी) अन्वये व्याख्या केलेले कुटुंब.
- २) विस्थापित कुटुंब :- भूसंपादन, पुनर्वसन व पुनर्स्थापना करताना वाजवी भरपाई मिळण्याचा व पारदर्शकतेचा हक्क अधिनियम, २०१३ च्या कलम ३(के) अन्वये व्याख्या केलेले कुटुंब.

- ३) प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्ष बाधित क्षेत्रातील ग्रामसभा/ नागरी संस्थेद्वारे निवड केलेले अन्य कोणीही.
- ब) खाणकाम क्षेत्रातील ज्या जमिनीवर संबंधित व्यक्तीचा कायदेशीर, व्यावसायिक हक्क आहे, त्याचे पंरपरागत हक्क आहे व खाणकामामुळे ज्याची उपजिविका बाधित झालेली आहे अशा व्यक्तींचा खाणबाधित व्यक्तींमध्ये समावेश असेल.
- क) प्रत्यक्ष खाण बाधित आणि अप्रत्यक्ष खाण बाधित क्षेत्रातील बाधित कुटुंबाची निवड ही निवडून आलेल्या ग्रामसभा व नागरी संस्थेतील लोकप्रतिनिधीशी सल्लामसलतीने करावी.
- ड) जिल्हा खनिज प्रतिष्ठानमार्फत अशा खाणबाधित व्यक्ती/ स्थानिक समुदायांची यादी तयार करून ती अद्यावत ठेवावी. सदरील यादी किमान ५ वर्षांतून एकदा अद्यावत करण्यात यावी.

३. सामान्य मार्गदर्शक तत्वे :-

अ) योजनांचे अभिसरण:- प्रधानमंत्री खनिज क्षेत्र कल्याण योजनेअंतर्गत हाती घ्यावयाचे विकासात्मक आणि कल्याणकारी उपक्रम हे शक्यतो राज्य/ केंद्र शासनाच्या अर्थसहाय्याने चालू असलेल्या योजना/प्रकल्पांना सहाय्यभूत तसेच पूरक स्वरूपाचे राहतील. प्रदुषणास चालना मिळेल असे उपक्रम सदर योजनेअंतर्गत राबविण्यात येऊ नयेत. तथापि, जिल्हा खनिज प्रतिष्ठानच्या अधिकारास बाधा न आणता राज्यस्तरीय योजना व जिल्हा स्तरीय योजनांमध्ये एकवाक्यता व एकसुत्रता आणणारे उपक्रम हाती घेतले जातील जेणेकरून विकासात्मक व कल्याणकारी उपक्रमाद्वारे राज्यस्तरीय अर्थसंकल्पीय संसाधनाला अतिरिक्त हातभार लागेल.

केंद्र तसेच राज्य स्तरावरील योजनांशी एकवाक्यता व एकसुत्रता साधणारे उपक्रम जिल्हा खनिज प्रतिष्ठानद्वारे राबविले जातील जेणे करून खाण बाधित क्षेत्राकरीता शाश्वत विकासाची उद्दिष्टे साध्य होतील.

जिल्हा खनिज प्रतिष्ठान अंतर्गत हाती घ्यावयाच्या योजना/ उपक्रम हे प्राधान्याने आकांक्षी जिल्हा कार्यक्रम आणि आकांक्षी गट कार्यक्रम यांची उद्दिष्ट साध्य करणारे असावे.

ब) प्रकल्प व्यवस्थापन:- जिल्हा खनिज प्रतिष्ठानमध्ये जमा होणाऱ्या एकूण वार्षिक रकमेच्या जास्तीत जास्त ५ टक्के रक्कम (कमाल रु.३ कोटी एवढ्या मर्यादेत) जिल्हा खनिज प्रतिष्ठानच्या प्रशासकीय, संनियंत्रण आणि इतर अनुषंगिक खर्चाकरीता वापरण्यात यावा.

जिल्हा खनिज प्रतिष्ठान अंतर्गत कोणतीही तात्पुरती/ स्थायी पदे निर्माण करण्यात येऊ नयेत. तथापी, राज्य शासनाच्या पूर्व परवानगीने जिल्हा खनिकर्म कार्यालयाकरीता तात्पुरती/ स्थायी पदे निर्माण करणे आणि वाहन खरेदी करता येईल. शक्यतो जिल्हा खनिकर्म कार्यालयात किमान आवश्यक कर्मचारी हे कंत्राटी तत्वावर घेण्यात येतील.

ज्या जिल्हा खनिज प्रतिष्ठानला वार्षिक निधी रु.५०.०० कोटी पेक्षा अधिक प्राप्त होतो अशा जिल्हा खनिज प्रतिष्ठानची क्षमता वाढविण्याकरीता आणि निधीचा प्रभावी वापर करण्याकरीता “प्रकल्प व्यवस्थापन कक्षाची” स्थापना करण्यात यावी. जेणेकरून

त्याद्वारे जिल्हा खनिज प्रतिष्ठानचे नियोजन, तांत्रिक, लेखा आणि संनियंत्रणात्मक सहाय्य करण्यात येईल तसेच प्रकल्प व्यवस्थापन कक्षाचा खर्च हा प्रतिष्ठानच्या प्रशासकीय खर्चातून भागविण्यात यावा. सदर कक्षासाठी तसेच प्रधानमंत्री खनिज क्षेत्र कल्याण योजनेच्या अंमलबजावणीसाठी आवश्यक अर्हताधारक मनुष्यबळ हे कंत्राटी पध्दतीने नियुक्त करता येईल.

क) राखीव निधी (Endowment Fund) - ज्या जिल्हा खनिज प्रतिष्ठानला वार्षिक निधी रु.१०.०० कोटी किंवा त्यापेक्षा अधिक प्राप्त होतो, अशा जिल्हा खनिज प्रतिष्ठानाने त्यांच्या एकूण वार्षिक निधीच्या १०% पेक्षा अधिक नाही (किमान रु.१ कोटी) इतका निधी राखीव निधी (Endowment Fund) म्हणून ठेवावा व सदर निधी हा शाश्वत उपजीविकेसाठी वापरण्यात यावा. सदर राखीव निधी अनुसूचित (Scheduled) बँकामध्ये मुदत ठेवी/ सरकारी रोखे आणि राज्यशासनाने मान्य केलेल्या इतर माध्यमांमध्ये गुंतवण्यात यावा. ज्या भागातील खाणकाम व खनिजे संपुष्टात आल्यामुळे किंवा इतर कारणांमुळे खनिकर्म काम थांबले आहे अशा भागातील शाश्वत उपजीविकेच्या निर्मितीकरीता राखीव निधीचा उपयोग करण्यात यावा.

ड) एकापेक्षा अधिक जिल्ह्यातील खाण बाधित क्षेत्र:- जर एका जिल्ह्यातील खाणपट्ट्याचे खाण बाधित क्षेत्र लगतच्या जिल्ह्याच्या हद्दित येत असेल (दुसऱ्या राज्यात असले तरी) तर जिल्हा खनिज प्रतिष्ठान अंतर्गत संबंधित खाणपट्ट्याद्वारे प्राप्त होणारी रक्कम ही लगतच्या जिल्ह्यातील खाण बाधित क्षेत्राच्या विकासाकरीता खाण बाधित क्षेत्राच्या प्रमाणात निश्चित करावी आणि त्या जिल्ह्याच्या खनिज प्रतिष्ठानाकडे सदर निधी त्या क्षेत्रामध्ये विविध कामे घेण्यासाठी वर्ग करावा. तसेच प्रधानमंत्री खनिज क्षेत्र कल्याण योजनेअंतर्गत खाण बाधित क्षेत्र/ व्यक्तींच्या विकासाकरीता हाती घेतलेल्या प्रकल्पाची भौगोलिक सीमा/ हद्द जर जिल्ह्याबाहेर जात असेल तर अशा जिल्ह्याच्या भौगोलिक सीमेपलीकडे विस्तार होत असलेल्या प्रकल्पासाठी/उपक्रमासाठी राज्य सरकारची पूर्वपरवानगी घेण्यात यावी.

ई) कामे/करारांची अंमलबजावणी:-

- १) जिल्हा खनिज प्रतिष्ठानाद्वारे घ्यावयाची कामे/ खरेदी करावयाच्या वस्तु या राज्य शासनाद्वारे निर्धारित करण्यात आलेल्या विहित कार्यपध्दतीनुसार घेण्यात याव्यात.सदरील खरेदीकरीता जीईएम (GeM) पोर्टलला प्राधान्य देण्यात यावे.
- २) कार्यान्वयीन यंत्रणा आणि लाभार्थी यांच्या बँक खात्यामध्ये निधीचे थेट लाभ वितरण (DBT) करण्यात येईल.

४. निधीचा विनियोग :-

४.१ प्रधानमंत्री खनिज क्षेत्र कल्याण योजनेची व्याप्ती :-

प्रस्तुत योजनेमध्ये खालील घटकांचा समावेश असेल:-

४.१.१. **उच्च प्राथम्य बाबी:-** प्रधानमंत्री खनिज क्षेत्र कल्याण योजनेतील किमान ७०% निधी खालील बाबींवर खर्च करण्यात यावा.

- अ) **पिण्याच्या पाण्याचा पुरवठा:-** केंद्रीकृत जलशुध्दीकरण व्यवस्था, जलप्रक्रिया केंद्र, कायमस्वरूपी/तात्पुरते जल वितरण व्यवस्था ज्यामध्ये पिण्याच्या पाण्याकरीता एकल सुविधा, जलवितरण व्यवस्था टाकणे यांचा समावेश असेल.
- ब) **पर्यावरण संरक्षण आणि प्रदूषण नियंत्रण उपाययोजना:-** सांडपाणी प्रक्रिया केंद्र, जलप्रवाह, तलाव, तळे, भू-जल, क्षेत्रातील अन्य जलस्रोत यांचे प्रदूषण प्रतिबंध, खनिकर्म व डम्पमुळे होणारे वायू व धुळ प्रदूषण नियंत्रण करण्याकरिता उपाययोजना, खाणीतील पाणी निचरा व्यवस्था, खाण प्रदूषण प्रतिबंध तंत्रज्ञान आणि पर्यावरण-सुलभ व शाश्वत खाण विकासाकरिता आवश्यक इतर वायु, जल व भू-पृष्ठ प्रदूषण नियंत्रण यंत्रणा निर्माण करणे. शैक्षणिक व संशोधन संस्थांच्या सहभागातून खनिज विशिष्ट प्रदुषके ओळखण्यासाठी आणि त्यांच्या हानिकारक परिणामांची निश्चिती करणे आणि संशोधनाने केलेल्या शिफारशीच्या अंमलबजावणीकरीता तसेच घातक प्रदुषके निश्चिती, हवा गुणवत्ता निरीक्षण आणि त्याच्या सुधारणात्मक व्यवस्थेकरीता निधीचा वापर करण्यात यावा.
- क) **आरोग्य सेवा:-** खनिकर्म कार्यामुळे आरोग्यावर परिणाम झालेल्या लोकांकरीता प्राथमिक किंवा दुय्यम आरोग्य सेवा सुविधा निर्मिती करणे यावर लक्ष केंद्रित करणे आवश्यक आहे. यामध्ये फक्त आरोग्य सेवा पायाभूत सुविधा निर्मिती यावर भर नसावा तर त्यासोबत अशा सुविधा प्रभावी करण्यासाठी आवश्यक मनुष्यबळ (डॉक्टर/रुग्णसेवा/ सहाय्यकारी कर्मचारी), उपकरणे व पुरवठा यांच्यावर भर देऊन या आरोग्य सेवा कार्यक्षम करणे, सध्या अस्तित्वात असलेल्या आरोग्य सेवा पायाभूत सुविधा ज्या स्थानिक संस्था, राज्य व केंद्र यांच्याद्वारे उपलब्ध आहे त्यात पूरक सुसंगत वाढ करणे. खनिकर्म कार्यामुळे उद्भवणारे आजार व रोग, खाण बाधित क्षेत्राकरीता या पायाभूत सुविधांचा आराखडा “नॅशनल इन्स्टिट्यूट ऑफ मायनर्स हेल्थ” यांचेकडील तज्ञतेच्या मदतीने तयार करण्यात यावा. तसेच फिरते आरोग्य सुविधा बाधित क्षेत्रामध्ये घेणे, खनिकर्म कार्यामुळे बाधित झालेल्या व्यक्तींच्या आरोग्यासाठी गट विमा योजना राबविण्यात येईल.
- ड) **शिक्षण-** शाळा/महाविद्यालय/व्यावसायिक प्रशिक्षण केंद्र यांचे बांधकाम, अतिरिक्त वर्गखोल्या, प्रयोगशाळा, वाचनालये, कला व हस्त कौशल्य वर्ग, स्वच्छता गृह, पिण्याच्या पाण्याची तरतूद, निवासी शाळा, दुर्गम भागातील विद्यार्थी किंवा शिक्षक यांचेकरिता निवासी वसतीगृह, क्रिडा पायाभूत सुविधा, शिक्षक किंवा इतर सहाय्यकारी कर्मचारी, ई-शिक्षा मांडणी संच (ई-लर्निंग सेट अप), विद्यार्थ्यांकरिता इतर वाहतुकीची व्यवस्था (बस, व्हॅन, सायकल, रिक्शा इत्यादी) आणि पौष्टिक अन्न यासंबंधी कार्यक्रम. शासकीय/ निमशासकीय उच्च शिक्षण संस्थामध्ये खाणबाधित क्षेत्रातील विद्यार्थ्यांना शिक्षण घेण्यासाठी आर्थिक सहाय्य करणे.
- ई) **महिला आणि मुलांचे कल्याण:-** प्रधानमंत्री खनिज क्षेत्र कल्याण योजनेअंतर्गत माता व बाल आरोग्य, कुपोषण, संसर्गजन्य रोग इत्यादी समस्यांवर उपाययोजनांकरीता विशेष कार्यक्रम राबविणे.

- उ) **वयोवृद्ध आणि दिव्यांगांचे कल्याण**- वृद्ध व दिव्यांग लोकांच्या कल्याणासाठी विशेष कार्यक्रम राबविणे आणि वैद्यकीय सहाय्य करणे तसेच जिल्हा दिव्यांग पुनर्वसन केंद्रांना (DDRCs) आर्थिक सहाय्य करण्याच्या दृष्टीने उपाययोजना राबविणे.
- ऊ) **कौशल्य विकास आणि उपजिविका निर्मिती**:- उदरनिर्वाहाच्या सहाय्याकरिता कौशल्य विकास, स्थानिक पात्र व्यक्तिकरिता उत्पन्न निर्मिती व आर्थिक उपक्रम. या प्रकल्प/योजनांमध्ये प्रशिक्षण, प्रशिक्षण साहित्य, कौशल्य विकास केंद्रांचा विकास, इनक्युबेशन केंद्र, स्वयंरोजगार योजना, स्वयंसहाय्यता गटांना सहाय्य तसेच स्वयंरोजगार आर्थिक उपक्रमांकरिता कच्चा माल व त्यांच्याकडून निर्मित साहित्य सहाय्य करण्याची तरतूद, खाणबाधित क्षेत्रातील व्यक्तींच्या कला आणि हस्तकलांची गुणवृद्धी आणि त्याचे प्रदर्शन करणे, गौण वनौपज गोळा करणे व त्यावर प्रक्रिया करणे या बाबींचा समावेश असेल.
- ए) **स्वच्छता**- कचऱ्याचे संकलन, वाहतूक व विल्हेवाट, सार्वजनिक ठिकाणांची स्वच्छता, योग्य निचऱ्याची तरतूद व सांडपाणी प्रक्रिया केंद्र, मलविषयक विल्हेवाटीची तरतूद, स्वच्छता गृह आणि इतर संबंधित उपक्रम.
- ऐ) **गृहनिर्माण**-केंद्रीय किंवा राज्य योजनांतर्गत लाभ न घेतलेल्या खाणबाधित क्षेत्रातील व्यक्तींसाठी पक्क्या घरांची व्यवस्था करणे.
- ऑ) **कृषी**- कृषी, फलोत्पादन आणि कृषी वनीकरणाशी संबंधित उपक्रम राबविणे. शेतकऱ्यांना प्रशिक्षणाद्वारे मदत, शेतकरी उत्पादक संस्था (FPOs)/ सामूहिक/ सहकारी संस्थांना सहाय्य, अन्न प्रक्रिया केंद्र उभारणी, साठवण केंद्र व त्यांतर्गत शीतगृहे, विपणन सुविधा, वृक्षारोपण व औषधी वनस्पतींवर प्रक्रिया करण्याकरिता सहाय्य करणे.
- ओ) **पशुपालन**- पशुधन, कुक्कुटपालन, वराहपालन, मत्स्यपालन, चारा व वैरण विकास, पशुपालन, शेतकरी उत्पादक संस्था (FPOs), स्वयंसहाय्यक बचत गट (SHGs), शेतकरी सहकारी संस्था (FCOs) मधील नव संकल्पनांना प्रोत्साहन करणे.

४.१.२. अन्य प्राथम्य बाबी:- प्रधानमंत्री खनिज क्षेत्र कल्याण योजनेतील कमाल ३०% पर्यंत निधी खालील बाबींवर खर्ची करता येईल.

- अ) **भौतिक पायाभूत सुविधा** - रस्ते, पूल, रेल्वे आणि जलमार्ग प्रकल्प यांकरिता आवश्यक भौतिक पायाभूत सुविधा निर्माण करणे.
- ब) **जलसिंचन**:- सिंचनाच्या पर्यायी स्रोतांचा विकास करणे ज्यामध्ये नाला बांध व वळण बंधारा यांचा समावेश असेल, सुयोग्य आणि आधुनिक जलसिंचन तंत्रज्ञानाचा अवलंब करणे, सूक्ष्म सिंचन सुविधांमध्ये ठिबक सिंचनाकरीता सहाय्य, बोअरवेल आणि पंप ऊर्जाकरणासाठी सहाय्य.
- क) **ऊर्जा आणि पाणलोट क्षेत्र विकास** - ऊर्जेच्या पर्यायी स्रोतांचा (सूक्ष्म जलविद्युत, विकेंद्रित सौर किंवा इतर अक्षय ऊर्जास्रोतांसह) आणि पावसाच्या पाण्याची साठवण यंत्रणेचा विकास करणे. फळबाग, एकात्मिक शेती आणि कृषी वनीकरण आणि पाणलोट क्षेत्रातील पुर्नभरण यांचा विकास.
- ड) **खाणबाधित क्षेत्र असणाऱ्या जिल्ह्यात पर्यावरणाची गुणवत्ता वाढविण्यासाठी इतर उपाययोजना.**

४.२ प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्ष बाधित क्षेत्राकरिता निधीचे वितरण:-

अ) २.१(अ) येथे नमुद केलेल्यानुसार जिल्हा खनिज प्रतिष्ठानअंतर्गत उपलब्ध खनिज विकास निधीच्या किमान ७०% निधी हा केवळ प्रत्यक्ष बाधित क्षेत्राकरिता खर्च करण्यात यावा. तर उर्वरित कमाल ३०% पर्यंत निधी हा अप्रत्यक्ष बाधित क्षेत्राकरिता खर्च करण्यात यावा.

५. पंचवार्षिक यथार्थदर्शी आराखडा (Perspective planning) आणि वार्षिक योजना:-

जिल्ह्यातील सर्व खाणबाधित व्यक्ती आणि क्षेत्राच्या विकासाच्या दृष्टीने क्रमबद्ध आणि कालबद्ध कार्यक्रमाकरीता दिर्घकालीन नियोजन करणे आवश्यक आहे. जिल्हा खनिज प्रतिष्ठानमधील निधीचा योग्यप्रकारे वापर करून कामांची अंमलबजावणी करणे:-

- १) जिल्ह्याद्वारे यथार्थदर्शी आराखडा तयार करण्यासाठी शैक्षणिक संस्था/ नामांकित संस्था/ यंत्रणा यांच्यामार्फत आधारभूत सर्वेक्षण (Baseline Survey) करण्यात यावे. ग्रामसभा/ स्थानिक संस्था या कामांचा मुल्यांकन अहवाल तयार करू शकतील. जर एखाद्या शासकीय यंत्रणेने आधारभूत सर्वेक्षण केलेले उपलब्ध असल्यास त्याचा जिल्हा खनिज प्रतिष्ठान उपयोग करू शकेल. सर्वेक्षणाद्वारे प्राप्त संदर्भ आणि प्रमुख निष्कर्षांचा समावेश हा जिल्ह्याच्या प्रधानमंत्री खनिज क्षेत्र कल्याण योजनेच्या यथार्थदर्शी आराखड्यामध्ये (Perspective Plans) करण्यात यावा.
- २) आधारभूत सर्वेक्षण किंवा मुल्यांकनाच्या निष्कर्षावरून प्राप्त त्रुटी व उणिवांचा विचार करून जिल्हा खनिज प्रतिष्ठानने पाच वर्षासाठी एक धोरण निश्चित करून त्याचा समावेश यथार्थदर्शी आराखड्यामध्ये करावा. जिल्हा खनिज प्रतिष्ठान मधील सद्यस्थितीतील उपलब्ध निधी व पुढील पाच वर्षात अंदाजे जमा होणारा निधी याचा विचार करून पाच वर्षांचा यथार्थदर्शी आराखडा तयार करावा. सदर पाच वर्षांचा यथार्थदर्शी आराखडा वर्षनिहाय कृती आराखड्याच्या स्वरूपात असावा.
- ३) प्राथम्य क्षेत्रातील सर्व बाबींचा जसे पिण्याचे पाणी, आरोग्य, शिक्षण, महिला आणि बालकल्याण इत्यादी आणि इतर क्षेत्रातील बाबींचा जसे रस्ते, सिंचन इत्यादींचा पंचवार्षिक यथार्थदर्शी आराखड्यामध्ये स्वतंत्र समावेश असावा.
- ४) पंचवार्षिक यथार्थदर्शी आराखड्यास जिल्हा खनिज प्रतिष्ठानच्या नियामक परिषदेची मान्यता घेऊन जिल्हा खनिज प्रतिष्ठानच्या संकेतस्थळावर प्रसिध्द करण्यात यावा.
- ५) वार्षिक आराखड्यास जिल्हा खनिज प्रतिष्ठानच्या नियामक परिषदेची प्रत्येक वर्षी मान्यता घेणे आवश्यक राहिल. वार्षिक आराखडा हा पंचवार्षिक यथार्थदर्शी आराखडा व मागील वर्षी निश्चित केलेल्या उद्दिष्टांच्या पूर्ततेच्या यशावरती आधारीत असेल. वार्षिक आराखड्यामध्ये तातडीच्या काही इतर कामांचा व खर्चाचा समावेश करता येईल (कमाल १०% च्या मर्यादेत) ज्याचा समावेश जरी यथार्थदर्शी आराखड्यामध्ये करण्यात आलेला नसेल.
- ६) आधारभूत सर्वेक्षण आणि पंचवार्षिक यथार्थदर्शी आराखडा तयार करण्यासाठी राज्य शासनाकडून नामांकित संस्था /यंत्रणा /विद्यापीठांची सूची तयार करण्यात येईल.
- ७) पंचवार्षिक यथार्थदर्शी आराखड्यातील आणि वार्षिक योजनेतील आर्थिक वर्षात घेण्यात येणाऱ्या कामांच्या यादीस नियामक परिषदेची मंजूरी आवश्यक राहिल.

६. **जिल्हा खनिज प्रतिष्ठान अंतर्गत उपलब्ध निधी हस्तांतरणावर निर्बंध:-**

जिल्हा खनिज प्रतिष्ठान अंतर्गत उपलब्ध निधी संदर्भात :-

- १) जिल्हा खनिज प्रतिष्ठानाद्वारे अधिनियमाच्या कलम ९B मधील तरतुदीनुसार निधीच्या वापराबाबत काटेकोरपणे पालन करण्यात यावे.
- २) जिल्हा खनिज प्रतिष्ठानमधील निधी कोणत्याही प्रकारे राज्यकोषागार/ राज्यस्तरीय निधी/ मुख्यमंत्री सहाय्यता निधी/ अन्य कोणत्याही निधीमध्ये किंवा योजनेसाठी वळवता येणार नाही.
- ३) परिच्छेद क्र.२.१ व २.२ येथे नमूद केलेल्या व्याखेनुसार जिल्हा खनिज प्रतिष्ठानच्या निधीचा विनियोग हा जिल्ह्यातील प्रत्यक्ष अथवा अप्रत्यक्ष खाणबाधित क्षेत्रातील व्यक्ती अथवा क्षेत्राच्या बाहेर करता येणार नाही.
- ४) जिल्हा खनिज प्रतिष्ठानच्या निधीचे एका जिल्ह्यामधून दुसऱ्या जिल्ह्यामध्ये परिच्छेद ३ (ड) येथे नमूद केलेल्या तरतुदीशिवाय कोणत्याही प्रकारे हस्तांतरण करता येणार नाही.
- ५) जिल्हा खनिज प्रतिष्ठानमधील निधीच्या खर्चास नियामक परिषदेकडून मान्यता देण्यात यावी. प्रधानमंत्री खनिज क्षेत्र कल्याण योजनेच्या अंमलबजावणी संदर्भात प्रतिष्ठान अंतर्गत प्रकल्पाच्या कार्यक्षम अंमलबजावणीसाठी संनियंत्रण राज्य शासनाद्वारे करण्यात येईल.

७. **अनुसूचित क्षेत्रांसाठी विशेष तरतुदी**

अनुसूचित क्षेत्रात प्रधानमंत्री खनिज क्षेत्र कल्याण योजनेच्या अवलंबविण्याची कार्यपद्धती भारतीय संविधानाचे कलम २४४ व त्यासह परिशिष्ट V व VI मधील अनुसूचित क्षेत्र आणि आदिवासी क्षेत्र आणि पंचायत (अनुसूचित क्षेत्राचा विस्तार) अधिनियम, १९९६ (पेसा) आणि अनुसूचित जमाती आणि अन्य पारंपारिक वन निवासी (वन हक्कांची मान्यता) अधिनियम २००६ च्या तरतुदी प्रमाणे राहिल.

अनुसूचित क्षेत्रामध्ये खाणकामामुळे बाधित गावांच्या संदर्भात :-

अ) ग्रामसभेच्या मान्यतेने:-

- १) प्रधानमंत्री खनिज क्षेत्र कल्याण योजनेअंतर्गत सर्व योजना, कार्यक्रम आणि प्रकल्प हाती घेण्यात यावे.
- २) शासनाच्या विद्यमान मार्गदर्शक तत्वांनुसार लाभार्थ्यांची निश्चिती करण्यात यावी.

ब) प्रधानमंत्री खनिज क्षेत्र कल्याण योजनेअंतर्गत संबंधित गावामध्ये करण्यात आलेल्या कामांचा अहवाल प्रत्येक आर्थिक वर्ष पूर्ण झाल्यानंतर ग्रामसभेला सादर केला जाईल.

[ग्रामसभा याचा अर्थ (अनुसूचित क्षेत्रांचा विस्तार) अधिनियम, १९९६ मधील कलम ४० मध्ये नमूद करण्यात आलेल्या तरतुदी सारखाच घेण्यात येईल.]

८. पारदर्शकता आणि जबाबदारी:-

अ) प्रत्येक जिल्हा खनिज प्रतिष्ठानद्वारे संकेतस्थळ किंवा जिल्हा प्रशासनाच्या संकेतस्थळावर एक विशिष्ट भाग निश्चित करून त्यावरती खालील माहिती प्रसिध्द करून वेळोवेळी अद्ययावत करावी.

१) जिल्हा खनिज प्रतिष्ठान अंतर्गत नियामक परिषद आणि व्यवस्थापकीय समितीच्या संरचनेचा तपशिल.

२) खाण बाधित व्यक्ती व क्षेत्राची यादी. (नियमित सुधारणा करून)

३) खाणपट्टाधारक व इतरांकडून प्राप्त होणाऱ्या एकूण अंशदानाचा त्रैमासिक तपशिल.

४) जिल्हा खनिज प्रतिष्ठान अंतर्गत घेण्यात आलेल्या बैठकीची विषयसूची, इतिवृत्त व कार्यपूर्ती अहवाल (ATR).

५) पंचवार्षिक यथार्थदर्शी आराखडा, राखीव निधीच्या गुंतवणूकीचा तपशील, वार्षिक आराखडा व अर्थसंकल्प, कार्यारंभ आदेश व वार्षिक अहवाल हे दस्तऐवज निर्गमित झाल्यापासून ३० दिवसांच्या आत प्रसिध्द करावे.

६) प्रगतीपथावर/ सुरू असलेल्या कामांची ऑनलाईन स्थिती:- प्रधानमंत्री खनिज क्षेत्र कल्याण योजने अंतर्गत घेण्यात आलेले सर्व प्रकल्प/कार्यक्रम अंमलबजावणीची स्थिती/ प्रगतीचा तपशिल तसेच कामाचे स्वरूप, लाभार्थ्यांचा तपशील, अंदाजीत खर्च, कार्यान्वयीत यंत्रणेचे नाव, काम पूर्ण होण्याचा संभाव्य कालावधी व दिनांक, आर्थिक व भौतिक प्रगतीच्या मागील तिमाहीचा तपशिल इत्यादी.

७) विविध कल्याणकारी कार्यक्रमातील लाभार्थ्यांची यादी.

८) माहिती अधिकार अधिनियमांतर्गत ऐच्छिकरित्या प्रसिध्द करावयाची माहिती.

ब) जिल्हा खनिज प्रतिष्ठानद्वारे मंजूर प्रकल्पाचा तपशिल व त्यास मंजूर रक्कम ही माहिती प्रकल्प स्थळावर सूचना फलकाद्वारे प्रदर्शित करावी.

क) प्रधानमंत्री खनिजक्षेत्र कल्याण योजने अंतर्गत घेण्यात येणाऱ्या योजनांची माहिती, शिक्षण आणि संप्रेषण याबद्दल सोशल मीडिया, फिल्म, व्हिडिओ इत्यादींद्वारे जागृती करणे.

ख) जिल्हा खनिज प्रतिष्ठानच्या कामाशी संबंधित माहिती ज्यामध्ये प्रतिष्ठानमध्ये जमा झालेला निधी आणि कामांची अंमलबजावणी याबाबतची माहिती राज्य शासन आणि केंद्रीय खाण मंत्रालय यांना विहित नमुन्यामध्ये प्रतिष्ठाद्वारे सादर करावी.

ई) केंद्र शासनाद्वारे जिल्हा खनिज प्रतिष्ठानचे कार्य सुलभ करण्यासाठी एक ऑनलाईन संकेतस्थळ विकसित करण्यात येणार असून त्याद्वारे जिल्हा खनिज प्रतिष्ठानकडून प्रकल्पांना मान्यता प्रदान करणे, निधी वितरण, अंमलबजावणी सुरू असलेल्या प्रकल्पांचे संनियंत्रण करणे या बाबी पार पाडल्या जाईल. या ऑनलाईन संकेतस्थळावरून केंद्र शासनद्वारे निश्चित केलेल्या तारखेपासून प्रत्येक जिल्हा खनिज प्रतिष्ठानद्वारे प्रकल्पाची मंजूरी, निधीचे वितरण आणि प्रकल्पांच्या अंमलबजावणीचे संनियंत्रण करणे अनिवार्य राहील.

९. लेखापरीक्षण

अ) जिल्हा खनिज प्रतिष्ठानच्या लेख्यांचे लेखापरीक्षण हे नियंत्रक आणि महालेखापरीक्षक (CAG) यांच्याद्वारे त्यांनी निश्चित केलेल्या वेळापत्रकानुसार केले जाईल.

- ब) जिल्हा खनिज प्रतिष्ठानचे वार्षिक लेखे प्रतिष्ठानद्वारे नियुक्त सनदी लेखापालाकडून अथवा राज्य शासन विहित करेल अशा पध्दतीने लेखापरीक्षण करून आणि वार्षिक अहवाल प्रसिध्द करण्यात यावा.

१०. वार्षिक अहवाल

- अ) प्रत्येक वर्षी वित्तीय वर्ष संपल्यानंतर तीन महिन्याच्या आत जिल्हा खनिज प्रतिष्ठान संबंधित वित्तीय वर्षाच्या उपक्रमांवर वार्षिक अहवाल तयार करून व त्यास नियामक परिषदेसमोर सादर करण्यात यावा.
- ब) वार्षिक अहवालास नियामक परिषदेची मान्यता मिळाल्यानंतर एक महिन्याच्या आत राज्य शासनास अहवाल सादर करण्यात यावा, तसेच जिल्हा खनिज प्रतिष्ठानच्या संकेतस्थळावर देखील प्रसिध्द करण्यात यावा.
- क) प्रत्येक जिल्हा खनिज प्रतिष्ठानचा वार्षिक अहवाल राज्य विधीमंडळास सादर करण्यात यावा.

११. राज्यस्तरीय खनिज प्रतिष्ठान मुल्यमापन समिती

- अ) राज्यातील जिल्हा खनिज प्रतिष्ठानची प्रगती व कामगिरी, पादर्शकतेच्या निकषांचे पालन, प्रतिष्ठानचे लेखापरीक्षण व वार्षिक अहवाल इत्यादीचे संनियंत्रण करण्यासाठी खालील प्रमाणे राज्यस्तरीय जिल्हा खनिज प्रतिष्ठान मुल्यमापन समिती स्थापन करण्यात येत आहे.

अ.क्र.	पदाधिकारी	पदनाम
१)	मुख्य सचिव, महाराष्ट्र राज्य	अध्यक्ष
२)	अपर मुख्य सचिव, वित्त विभाग	सदस्य
३)	अपर मुख्य सचिव, नियोजन विभाग	सदस्य
४)	अपर मुख्य सचिव, खनिकर्म विभाग	सदस्य
५)	प्रधान सचिव, सार्वजनिक आरोग्य विभाग	सदस्य
६)	प्रधान सचिव, शालेय शिक्षण व क्रिडा विभाग	सदस्य
७)	प्रधान सचिव, पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग	सदस्य
८)	प्रधान सचिव, महिला व बालविकास विभाग	सदस्य
९)	प्रधान सचिव, कृषी, पशुसंवर्धन, दुग्धव्यवसाय विकास व मत्स्यव्यवसाय विभाग	सदस्य
१०)	केंद्रीय खाण मंत्रालय यांचे प्रतिनिधी	सदस्य
११)	महासंचालक/ संचालक, भूविज्ञान व खनिकर्म संचालनालय, नागपूर	सदस्य सचिव

- ब) राज्यस्तरीय समिती आवश्यकतेनुसार संबंधित विभागाच्या प्रधान सचिव/ सचिव, तज्ञ संस्था/ मुल्यमापन करणारी संस्था यांना विशेष आमंत्रित म्हणून निमंत्रित करू शकेल.
- क) राज्यातील जिल्हा खनिज प्रतिष्ठानच्या विविध कामांचे समन्वयन करण्यासाठी भूविज्ञान व खनिकर्म संचालनालय, नागपूर हे राज्यस्तरीय जिल्हा खनिज प्रतिष्ठान मुल्यमापन समितीसाठी सहाय्यकारी सचिवालय म्हणून काम करतील. यासाठी संचालनालयात राज्यस्तरीय नोडल जिल्हा खनिज प्रतिष्ठान कक्ष स्थापन करण्यात यावा.

ई) राज्यस्तरीय जिल्हा खनिज प्रतिष्ठान मुल्यमापन समितीची वर्षातून किमान दोनदा बैठक होईल.

१२. तक्रार निवारण

- अ) जिल्हा खनिज प्रतिष्ठान अंतर्गत केलेल्या कामांच्या अनुषंगाने प्राप्त तक्रारींची दखल घेण्याकरीता जिल्हा खनिज प्रतिष्ठान स्तरावर जिल्हाधिकारी किंवा जिल्हाधिकारी अधिसूचित करतील अशा अधिकाऱ्याच्या नियंत्रणाखाली “तक्रार निवारण यंत्रणा” स्थापन करण्यात यावी. सदर यंत्रणेद्वारे प्राप्त तक्रारींचा तीस दिवसांच्या आत निपटारा करण्याची दक्षता घ्यावी.
- ब) राज्य सरकार कोणतीही तक्रार/सार्वजनिक तक्रार प्राप्त झाल्यानंतर प्रत्येक तक्रारीचे जिल्हा खनिज प्रतिष्ठानद्वारे निवारण करेल आणि तक्रारकर्त्याला विहित कालमर्यादेत उत्तर दिले जाईल याची खात्री करेल.
- क) केंद्र शासनाकडे जिल्हा खनिज प्रतिष्ठान मधील निधीचा झालेला अयोग्य वापर, प्रकल्पांची निकृष्ट अंमलबजावणी किंवा प्रधानमंत्री खनिज क्षेत्र कल्याण योजनेच्या मार्गदर्शक तत्वांचे झालेले उल्लंघन यासंबंधी तक्रार प्राप्त झाल्यास :-

- १) सदर तक्रारीचा सविस्तर कार्यपूर्ती अहवाल सादर करण्यासाठी राज्य शासनास पाठविण्यात येईल. केंद्र सरकारकडून तक्रारीचा संदर्भ प्राप्त झाल्यापासून राज्य सरकार २ महिन्यांच्या आत तपशीलवार कृती अहवाल सादर करेल.
- २) केंद्र सरकार प्रकरणपरत्वे तक्रारीची केंद्रीय पथक किंवा कोणत्याही त्रयस्थ संस्थेद्वारे चौकशी करेल.
- ३) केंद्र सरकार राज्य शासन/ केंद्रीय पथक/ त्रयस्थ संस्था यांच्याकडून कार्यपूर्ती अहवाल प्राप्त झाल्यापासून राज्य शासनाला १ महिन्यांच्या आत सुधारणात्मक उपाययोजना करण्याचे निर्देश देईल.
- ४) राज्य शासन केलेल्या सुधारणात्मक उपाययोजनांच्या अंमलबजावणीचा अहवाल सादर करेल.

१३. अनुपालन व्यवस्था

अ) जर जिल्हा खनिज प्रतिष्ठान:-

- १) प्रस्तुत अधिसूचनेतील कलम ३ (क) मध्ये नमुद केलेनुसार अनिवार्य करण्यात आलेला राखीव निधी ठेवण्यास अपयशी ठरल्यास.
- २) कलम ६ चे उल्लंघन करून निधीचे हस्तांतरण केल्यास.
- ३) कलम ८ मधील कलमांचे पालन करण्यात अपयशी ठरल्यास.
- ४) कलम ९ (ब) मध्ये अनिवार्य केल्याप्रमाणे लेखापरीक्षण करण्यात अपयशी ठरल्यास.
- ५) कलम १० मध्ये अनिवार्य केल्याप्रमाणे वार्षिक अहवाल तयार आणि प्रकाशित करण्यात अपयशी ठरल्यास.
- ६) कलम १२ मधील राज्य शासन किंवा केंद्र सरकारच्या निर्देशांचे पालन करण्यात अपयशी ठरल्यास.

यासंदर्भात राज्य शासन किंवा केंद्र सरकार पुढीलप्रमाणे निर्देश देऊ शकेल,

ब) जिल्हा खनिज प्रतिष्ठान अंतर्गत मंजूरी देण्यात आलेल्या कोणत्याही किंवा सर्व नवीन कामे किंवा मंजूर केलेले कोणतेही किंवा सर्व कामांच्या अंमलबजावणीस स्थगिती किंवा निधी वितरण किंवा जिल्हा खनिज प्रतिष्ठानद्वारे निधी जमा केलेल्या बँकेद्वारे निधीचे वितरण किंवा जिल्हा खनिज प्रतिष्ठान मधून निधी वितरीत केलेल्या कार्यान्वयन यंत्रणेच्या बँक खात्याद्वारे कोणत्याही किंवा सर्व कामांसाठी निधी अदा करण्यास स्थगिती देऊ शकेल.

क) वरील बाबतीत आवश्यक त्या सुधारणा/ उपाययोजना केल्यावर राज्य शासन किंवा केंद्र शासन समाधानी झाल्यास कामांवरील स्थगिती तसेच निधी वितरणावरील स्थगिती मागे घेता येईल.

ख) उपरोक्त नमुद (ब) आणि (क) संदर्भात केंद्र शासनाने आदेश दिले असल्यास सदरचे आदेश मागे घेण्याचा अधिकार/ पुर्नस्थापित करण्याचा अधिकार केवळ केंद्र शासनाला राहिल.

१४. केंद्र शासनाच्या खाण मंत्रालयाने निर्गमित केलेल्या मार्गदर्शक सूचनांप्रमाणे सर्व जिल्हा खनिज प्रतिष्ठान यांनी प्रधानमंत्री खनिज क्षेत्र कल्याण योजनेची अंमलबजावणी प्रभावीपणे व कार्यक्षमपणे करण्यात यावी.

उपरोक्त शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या संकेत स्थळ www.maharashtra.gov.in वर उपलब्ध करून देण्यात येत आहे. त्याचा संगणक संकेतांक २०२४१०१११९०५०७०५१० असा आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशाने व नावाने,

(लक्ष्मीकांत ढोके)

सह सचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रत-

१. मा.राज्यपाल यांचे प्रधान सचिव
२. मा.मुख्यमंत्री यांचे अपर मुख्य सचिव
३. मा.उपमुख्यमंत्री (गृह आणि विधी व न्याय)यांचे प्रधान सचिव
४. मा.उपमुख्यमंत्री (वित्त व नियोजन) यांचे प्रधान सचिव
५. मा.अध्यक्ष, महाराष्ट्र विधानसभा, विधानमंडळ सचिवालय, मुंबई-३२
६. मा.सभापती, महाराष्ट्र विधानपरिषद, विधानमंडळ सचिवालय, मुंबई-३२
७. मा.विरोधी पक्ष नेता, महाराष्ट्र विधानसभा, विधानमंडळ सचिवालय, मुंबई-३२
८. मा.विरोधी पक्ष नेता, महाराष्ट्र विधानपरिषद, विधानमंडळ सचिवालय, मुंबई-३२
९. मा.विधानमंडळ सदस्य (सर्व)
१०. मा.मुख्य सचिव, महाराष्ट्र राज्य, मंत्रालय, मुंबई-३२
११. अपर मुख्य सचिव, उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग, मंत्रालय, मुंबई-३२
१२. अपर मुख्य सचिव (सेवा), सामान्य प्रशासन विभाग, मंत्रालय, मुंबई-३२

- १३.अपर मुख्य सचिव (वित्त), वित्त विभाग, मंत्रालय, मुंबई-३२
- १४.अपर मुख्य सचिव (नियोजन विभाग) , मंत्रालय, मुंबई-३२
- १५.अपर मुख्य सचिव (खनिकर्म विभाग) , मंत्रालय, मुंबई-३२
- १६.प्रधान सचिव, सार्वजनिक आरोग्य विभाग, मंत्रालय, मुंबई-३२
- १७.प्रधान सचिव, शालेय शिक्षण व क्रिडा विभाग, मंत्रालय, मुंबई-३२
१८. प्रधान सचिव, पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग, मंत्रालय, मुंबई-३२
१९. प्रधान सचिव, महिला व बालविकास विभाग, मंत्रालय, मुंबई-३२
२०. प्रधान सचिव, कृषी, पशुसंवर्धन, दुग्धव्यवसाय विकास व मत्स्यव्यवसाय विभाग, मंत्रालय, मुंबई-३२
- २१.अपर मुख्य सचिव (लेखा व कोषागारे), वित्त विभाग, मंत्रालय, मुंबई-३२
- २२.अपर मुख्य सचिव/ प्रधान सचिव/ सचिव, सर्व प्रशासकीय विभाग, मंत्रालय, मुंबई-३२
- २३.महालेखापाल, मुंबई/ नागपूर.
- २४.संचालक, भूविज्ञान व खनिकर्म संचालनालय, नागपूर
- २५.व्यवस्थापकीय संचालक, महाराष्ट्र खनिकर्म महामंडळ, नागपूर
- २६.सर्व जिल्हाधिकारी, जिल्हाधिकारी कार्यालय, खनिकर्म शाखा, संबंधित जिल्हा.
- २७.उपसंचालक, भूविज्ञान व खनिकर्म, नागपूर/ चंद्रपूर/ औरंगाबाद/ कोल्हापूर.
२८. जिल्हा खनिकर्म अधिकारी (सर्व जिल्हे)
- २९.निवडनस्ती (उद्योग-९)